

După călătoriile în Apus, pașoptiștii și urmașii lor descopereau România și românul cu o încântare specific romantică. Nu-i atrăgea neapărat prezentul, care trebuia revoluționat, însă trecutul le provoca extaze arcadiene. “Și era viața dulce și pacinică...Sub aripile slobozeniei, legea înflorește...Toți fiii țării trăiau în bine, căci unirea și dragostea domneau cu ei...Bogatul ajuta pe sărman și sărmanul nu pizmuia pe bogat...fiecare avea dreptul său și era moștean în țara sa”, scria Alecu Russo în “Cântarea României”. Epitetele encomiastice se aglomerau în descrierea trecutului și fiecare romantic dorea să contribuie la restabilirea gloriei de altădată.

Însă, după momentele de iluzionare sentimentală, survine firesc controlul realității și plonjonul în cinismul cel mai de jos, redenumit eufemistic “realism”. Fundamental, și aici marele merit îi aparține criticului american Irving Babbitt, nu există absolut nicio diferență între romantism și realism. Calitatea imaginației morale este identică. “Rousseauistul începe a păși prin lume ca și cum ar fi o grădină încântătoare, iar apoi, în urma ciocnirii inevitabile între ideal și real, devine posac și acrit. Din moment ce oamenii s-au dovedit a nu fi în mod nediscriminatoriu buni el înclină să-i vadă răi și să-i arate ca atare. La rădăcina așa-numitului realism se află un anumit tip special de satiră, o satiră care este produsul unei deziluzii emoționale violente”, explica Babbitt metamorfoza romanticului într-un hirsut.

Sentimentele naționale suferă și ele sub influența aceleiași maladii intelectuale. Poporul, izvor de sfințenie, depozitar al celor mai sacre valori, devine acum o adunătură de gnomi, ieșiți din tenebrele istoriei, fără măcar o trăsătură mântuitoare (“Românii au trăit o mie de ani ca plantele”, avea să spună Cioran).

Radu Jude, cu al său “Aferim”, poate fi încadrat, în cea mai favorabilă interpretare, în categoria romanticului dezamăgit. Nu se găsește în filmul său o nuanță favorabilă sau cât de cât echilibrată despre români. Totul îi inspiră regizorului un miros fetid, indiferent de clasa sau instituția socială asupra căreia se concentrează atenția sa. Filmul aproape că îți lasă senzația unui pamflet ideologic, ieșit dintr-o sensibilitate oțetită. Din acest motiv, pelicula suferă inclusiv

la nivel estetic unde coerența epică, construcția personajelor și a dialogurilor plătește un tribut, greu suportabil, șabloanelor corectitudinii politice. Firul narativ este doar un pretext, odiseea celor doi eroi fiind fracturată de episoade, fără legătură între ele, menite să illustreze clișeele ideologice. De pildă, întâlnirea zapciilor cu un popă caruia i s-a stricat căruța servește doar ca un prilej de a arăta, pe rând, puturoșenia, xenofobia, rasismul și antisemitismul preotului. După care clericul dispare complet din peisaj, iar privitorul naiv rămâne cu senzația că a vizionat încă o felie de “realism” românesc.

Personajele principale, Costandin și Ioniță, reprezintă niște caricaturi, fără prea mare substanță. Atunci când nu recită din Gorovei și nu repetă obsesiv cuvântul “cioară”, Costandin face filozofie de două parale cu un cap de cal mort, imitând fără sens și haz pe Hamlet. Fiecare vigneta are rolul de a introduce nu atât o dimensiune a personajului, cât o ilustrare a unor teme politice și morale. Rasismul e tema de bază a filmului, așa că nu mai trebuie amintite eforturile depuse în ilustrare de autor, care devin obositoare și autoruinătoare prin exces. Însă, Costandin nu se face vinovat doar de prejudecăți anti-țigănești. Este misogin, xenofob, violent, își înșală nevasta fără mustărări, “se iubește” ca un animal, în grajd, cu o prostituată, după ce, mai înainte, i-o oferise fiului său, păcălește în stânga și dreapta, răpește un rob, nu uită să spună un cuvânt și împotriva homosexualilor, este obedient cu stăpânirea. Pe scurt, nu ratează niciuna dintre tarele infamante ale înțelepciunii de acum sau din totdeauna. Ioniță, reprezentant al generației mai tinere (probabil viitor pașoptist), pare mai umanizat și este dornic să afle cât mai multe despre Occident de la ȣiganul fugar, având deja germenii admirației pregătiți. Tot el este cel care încearcă să-l convingă pe tatăl său să-l elibereze pe rob sau măcar să pledeze în fața boierului pentru o pedeapsă mai blândă, unul din puținele momente în care liniaritatea celor două personaje este întreruptă.

Despre celelalte caractere cu greu s-ar putea spune că există, altfel decât ca ideologii încarnate. Boierul român, când nu are sensibilități și dexterități de călău, trăiește ca un sibarit, obosit de propria lene, iar viața-i de prisos și-o condimentează cu iubiri mai mult sau puțin clandestine cu robii și roabele de pe moșie. Ȣaranul român în diferite sale ipostaze nu e nici el mai breaz. Cand hoț și ipocrit, când, bineînțeles, rasist, existența sa stă mai degrabă sub semnul animalității.

Însă, nicăieri nu se simte mai tare iritarea regizorului, decât în portretul colectiv al popilor, un monument de rea-voință, turnat în tușe groase și stridente. Simbolică este scena de la han, în care Ioniță și Costandin caută o masă liberă, în timp ce pe fundal un călugăr, mort de beat, încearcă să-și păstreze cu greu echilibrul, se prăbușește, după care o ia de la capăt. Secvența este gratuită și trădează o dispoziție ulcerată, mai ales că nu este singulară. Despre puturoșenia și rasismul fețelor bisericești am amintit, dar Radu Jude nu se mulțumește doar cu atât. E musai să arate că preoții sunt cvasianalfabeți, petrecăreți și, în general, buni de nimic. Când nu este prezentată direct, Biserica apare în discuțiile personajelor cu rezultate similare.

Rechizitoriul făcut de Radu Jude, cu “documentare științifică”, nu lasă nicio șansă preoților, văzuți ca niște paraziți retrograzi.

Din nefericire, absolut nimeni nu iese cu bine din “Aferim”, poate doar țiganii asupriți. Iar aici nu mai avem de-a face cu artă, ci cu ideologie în starea sa cea mai pură, adică impură. Regizorul nu se mulțumește să ne prezinte niște crochiuri dezumanizate; el subliniază cât poate cinsimul și brutalitatea “realității” din Muntenia începutului de secol XIX prin dialoguri, de multe ori, vulgare, situate la marginea scabrosului. Există o voluptate a înjurăturii, a mahalalei și a detaliilor sexuale sordide, care fac dovada unei imaginații deformate. Este lumea din “De ce trag clopotele, Mitică?”, dar cu câțiva zeci de ani înainte, în care oamenii trăiesc și se bucură de o viață amară, ca niște dobitoace sinistre. Din punctul acesta de vedere, “Aferim” nu prezintă o lume reală, ci arată o bolgie românească a iadului, în care toate defectele și valorile neamului sunt băgate într-un malaxor din care rezultă o imagine grotescă.

Este halucinația unei imaginații intoxicate, care nu se poate raporta la realitate decât printr-o satiră morocănoasă. Asta nu înseamnă că “realitățile” filmului ar fi complet inventate - deși unele dintre ele sunt desprinse din opere de ficțiune, unele chiar rusești, dar ce mai contează. Problema este că regizorul nostru nu vede în fața ochilor săi decât răul. Orice altceva îi strică tabloul și îi șubrezește prejudecățile, iar în felul acesta dispare orice pretenție de artă. Decupajul său arată o intenție politică limpede, care schimonosește iremediabil filmul și îl plasează exact în compania propagandei naționaliste cu care Radu Jude polemizează. Nu e absolut nicio schimbare față de epoca în care țărani erau portretizați într-o armonie idilică. E același scenariu și regie, de data asta inversate complet.

În altă ordine de idei, ar mai trebui spus un cuvânt despre eforturile postdecembriste de demitologizare a trecutului. Ele au ceva din pretenția carteziană de a pune tot universul la îndoială, mai puțin propriile presupoziii, iar aici își manifestă supărătorul parti-pris. Și asta pentru că nu am văzut astfel de reevaluări, chestionări și interogări radicale ale proiectelor europene, ale ideilor contemporane despre morală și politică, ale însăși ideii de a folosi o astfel de cultură a criticii. Nu am văzut nici evaluări mai înțeleghătoare ale unor perioade relativ bune din istoria țării (perioada din “Aferim” este aceeași cu cea în care a trăit Sf. Calinic de la Cernica). Nimic. Criticile merg doar într-o direcție, iar de aici suspiciunile se nasc natural, mai ales când finanțatorii, mereu aceiași, aleg să stipendieze doar astfel de producții.